

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

ΟΙ ΓΕΡΜΑΝΟΙ ΙΔΕΑΛΙΣΤΕΣ

ΦΙΧΤΕ, ΣΕΛΛΙΓΚ, ΕΓΕΛΟΣ, ΣΟΠΕΝΑΟΥΕΡ, ΕΡΜΠΑΡΤ

Ἡ Κριτικὴ Φιλοσοφία κέρδισε τὴν πρώτη νίκη της στὴ Γερμανία, λιγώτερο ὡς νέα ἐπιστημολογία καὶ περισσότερο ὡς παλινόρθωση τῆς θρησκευτικῆς πίστεως, ὅπως πράγματι τὴ θεωροῦσε ὁ συγγραφέας τῆς. Τὰ ὅρια τοῦ λόγου εἶχαν χαραχθῆ τόσο στενά, μόνο γιὰ νὰ κάνουν τόπο στὴν Πίστη. Μὰ τὸ ρεῦμα τοῦ Ὁρθολογισμοῦ ἔρρεε πάρα πολὺ ἰσχυρό, ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ σταματηθῆ ἔστω καὶ προσωρινὰ κι ἔτσι μὲ τοὺς ἰκανώτατους διαδόχους τοῦ Κάντ, ἡ πίστη ἐγκαταλείπεται ἐντελῶς, ἐνῶ οἱ ἀξιώσεις τῆς λογικῆς προωθοῦνται ἀμείλικτες. Μέσα στοὺς πιὸ **λογικοὺς** αὐτοὺς σοφοὺς πρῶτος εἶναι ὁ I. Γ. Φίχτε (1762-1814). Σ' αὐτὸν γιὰ τρίτη φορὰ στὴ νεωτέρα ἱστορία, γιὰ πρώτη καὶ τελευταία στὴ Γερμανία, ὁ ἥρωας ὡς φιλόσοφος βρῖσκει ἀντάξιο ἀντιπρόσωπο. Γεννήθηκε στὴ Σιλεσία ὅπως ὁ Κάντ ἀπὸ ταπεινὴ οἰκογένεια καὶ μεγάλωσε κάτω ἀπὸ περιστάσεις ἀκόμη πιὸ μαύρης φτώχειας. Ἔλαβε κι αὐτὸς ἐπίσης αὐστηρὴ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἀνατροφή, ὡς προετοιμασία γιὰ τὸ κληρικὸ στάδιο. Ἡ γενναιοδωρία ἐνὸς ἀριστοκράτη προστάτη, τοῦ ἔδωκε τὰ μέσα νὰ κἀνὴ λαμπρὲς σπουδὲς σ' ἓνα Γυμνάσιο. Ὡς φοιτητῆς ὁμως στὴν Ἰένα κι ἔπειτα στὴ Λειψία, ἦταν ἀναγκασμένος νὰ κερδίξῃ τὴ λιτὴ ζωὴ του μὲ ἰδιαίτερα μαθήματα καὶ τέλος παράτησε τὸ στάδιο, γιὰ τὸ ὁποῖο ἦταν προωρισμένος καὶ δέχτηκε νὰ ἐργασθῆ σὲ μιὰν Ἑλβετικὴ οἰκογένεια στὴ Ζυρίχη.

Ἐκεῖ συνδέθηκε μὲ μιὰ κυρία, πού τὸν ἐρωτεύθηκε καὶ τὴν ἀρραβωνιάστηκε. Ἡ σύντροφός του ἦταν ἀνηψιά τοῦ

ποιητῆ Κλόπστοκ, καὶ ὕστερα ἀπὸ μεγάλη ἀργοπορία γιὰ λόγους οἰκονομικούς, μπόρεσε νὰ τὴν πανδρευτῆ. Στὸ ἀναμεταξὺ εἶχε προσηλυτισθῆ στὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ κερδίζοντας τὸ θαυμασμὸ τοῦ ἴδιου τοῦ γεραροῦ δασκάλου, ἀπὸ μιὰ «Κριτικὴ κάθε ἀποκαλύψεως», πὺν ἔγραψε σὲ τέσσερις βδομάδες. Τὸ ἔργο δημοσιεύτηκε χωρὶς ὄνομα ἀπὸ ἀμέλεια καὶ τὸ ἀπόδωσαν ὅλοι στὸν Κάντ. Ὅταν ἔγινε γνωστὸ τὸ ὄνομα τοῦ πραγματικοῦ συγγραφέα, ὁ Φίχτε κέρδισε μιὰν ἔκτακτη ἔδρα τῆς Φιλοσοφίας στὴν Ίένα, ὅπου ἡ ἐπιτυχία του ὡς διαλέκτη καὶ συγγραφέα τοῦ ἔδωκε γιὰ μιὰ περίοδο τὴν ἀρχηγία στὴ φιλοσοφικὴ ἔρευνα τῆς Γερμανίας (1794-1799). Ἐνα δυσάρεστο περιστατικὸ ἔκλεισε τὸ στάδιό του αὐτό.

Γράφοντας σ' ἓνα φιλοσοφικὸ περιοδικὸ ὄριζε τὸ Θεὸ ὡς «ἠθικὴ τάξη τοῦ σύμπαντος». Ὁ Δρ. Τέμπλ πολὺ ἀργότερα χρησιμοποιοῦσε τὴν ἴδια ἔκφραση περίπου, ὅταν ὁ Ἐπίσκοπος τοῦ Exeter, ἔβρισκεν ὅτι δὲν ἦταν προφανῶς ἀσυμβίβαστη μὲ τὸν ἐπίσημο Θεϊσμὸ. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἔκανε τὴν ἴδια ἐντύπωση καὶ στὴ Σαξωνία. Ἀντήχησε τότε μιὰ κραυγὴ περὶ ἀθεϊσμοῦ πρὸς μεγάλη ἀηδία τοῦ Φίχτε, γιὰτὶ ἡ ἀποψὴ του μποροῦσε νὰ χαρακτηριστῆ μᾶλλον ὡς πανθειστικὴ. Ἐκεῖνο ὅμως πὺν τὸν ἐξόργισε πάρα πολὺ, ἦταν ὅτι τὸν ὑποπεύτηκαν πὼς προσπαθοῦσε ν' ἀναμιχτῆ στὴν ἐλευθερία τῆς ἀκαδημαϊκῆς διδασκαλίας. Μὲ τὴ συνηθισμένη του δριμύτητα μίλησε γιὰ παραίτηση ἀπὸ τὴν ἔδρα του — ὑποδηλώνοντας ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι θὰ ἀκολουθοῦσαν τὸ παράδειγμά του — ἂν οἱ ἀρχὲς τῆς Βαϊμάρης ἀνέχονταν τέτοια προσβολή. Ὁ Γκαϊτε πὺν ἦταν ὑπουργὸς τότε, παρατήρησεν ὅτι καμιὰ κυβέρνησις δὲ μποροῦσε νὰ δεχτῆ ἀπειλὲς καὶ ὁ Φίχτερ παύτηκε ἀμέσως ἀπὸ τὴ θέση του.

Κατασταλάζοντας στὸ Βερολίνο, ἔγινε καθηγητῆς τῆς Φιλοσοφίας στὸ νέο Πανεπιστήμιο, πὺν ἰδρύθηκε μετὰ τὴν κατάκτηση τῆς Πρωσίας ἀπὸ τοὺς Γάλλους, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε συντελέσει πολὺ στὴν ἀναζωογόνησι τοῦ Ἐθνικοῦ φρονήματος μὲ τὶς Προκηρύξεις του πρὸς τὸ Γερμανικὸ Ἔθνος (1807—1808). Αὐτὲς ἀποτελοῦσαν προφανῶς τὸ πρόγραμμα μιᾶς νέας μορφωτικῆς οὐτοπίας. Ὁ πραγματικὸς ὅμως σκοπὸς τους ἦταν τόσο

φανερός, ὥστε ὁ ὁμιλητὴς ζοῦσε μὲ τὴν καθημερινὴ προσδοκία νὰ κληθῆ σὲ Γαλλικὸ στρατοδικεῖο καὶ νὰ τουφεκιστῆ.

Διαφορετικὰ ἀπὸ τοὺς συμπατριῶτες του Γκαίτε, Ἐγκελο καὶ Σοπενάουερ, ὁ Φίχτε δυσφοροῦσε πολὺ κατὰ τοῦ Ναπολεοντικοῦ δεσποτισμοῦ καὶ ἀφοσιώθηκε μὲ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴ του στὴ μεγάλη ἀφύπνιση, γιὰ τὴν ὁποία τέλος καὶ θυσιάστηκε.

Ἄν καὶ ἡ ἐπιθυμία του νὰ συνοδεύσῃ τὸ νικηφόρο στρατὸ ὡς στρατιωτικὸς ἱεροκέρουκας δὲ στάθηκε δυνατὸ νὰ πραγματοποιηθῆ, ἡ ἐκστρατεία τοῦ 1813 τὸν διεκδικεῖ ἀκόμη ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ θύματά της. Ἀφοῦ νοσήλευσε τὴν ἡρωϊκὴ γυναῖκα του ὥσπου νὰ γίνῃ καλὰ ἀπὸ ἓνα πυρετό, πὺν εἶχε ἀρπάξει σ' ἓνα νοσοκομεῖο τοῦ Βερολίνου νοσηλεύοντας ἀρρώστους καὶ πληγωμένους, μολύνθηκε κι αὐτὸς καὶ πέθανε στὴν ἀρχὴ τοῦ 1814, λίγο μετὰ πὺν ἔμαθεν ὅτι ὁ Μπλουῦχερ εἶχε περάσει τὸ Ρῆνο.

Ὁ G. H. Lewes σ' ἓνα γνωστότατο διήγημα, διασκεδάζει κι αὐτὸς καὶ οἱ ἀναγνῶστες του σὲ βάρος ἑνὸς Γερμανοῦ σοφοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπιχειρεῖ νὰ βγάλῃ ἐξελικτικὰ τὴν ἰδέα μιᾶς καμῆλας ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ἠθικῆς του συνειδήσεως. Ἡ φράση ἀναφέρεται συνήθως σὰν «ἔμφυτη συνείδηση», αὐτὸ ὅμως ἀμβλύνει ὅλη τὴν δξυτήτά της. Διότι ὁ πρωτότυπος σατυρικός, πὺν νομίζω ὅτι δὲν ἦταν ὁ Lewes ἀλλὰ ὁ Χάϊνε, εἶχε ὑπ' ὄψη του τὴ φιλοσοφία τοῦ Φίχτε. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ποῦμε ὅτι οἱ Γερμανοὶ σοφοὶ εἶναι κι αὐτοὶ τόσο προσεκτικοὶ παρατηρητὲς καὶ ἐπιμελεῖς συλλέκτες γεγονότων ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι. Καὶ ὁ Φίχτε ἰδιαιτέρως γιὰ τὴ γνώση τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἐμπιστευόταν μόνον στὴν ἐμπειρία. Μὰ καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴ γενικὴ φιλοσοφία του, ἡ θέση πὺν δίνει στὴν ἠθικότητα ἔχει παρανοηθῆ κι ἀπὸ τοὺς πιὸ κοντινοὺς του μελετητὲς. Σ' αὐτὸν ἡ καλὴ θέληση παίζει πραγματικὰ πιὸ ἀσήμαντο ρόλο παρὰ στὸν Κάντ, μὴ ὄντας σκοπὸς καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ μέσο γιὰ ἓνα σκοπὸ. Καὶ τί εἶναι ὁ σκοπὸς αὐτός, τὸ ξεκαθαρίζει τέλεια ἡ διδασκαλία του.

Οἱ πρῶτοι κριτικοὶ τοῦ Κάντ ἔβαλαν τὸ δάχτυλό τους στὸ ἀδύνατο σημεῖο τοῦ συστήματός του, στὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτό. Ὁ Φίχτε πιστεύοντας ὅτι τὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ περιφρονηθῆ, βάλθηκε νὰ ἐργαστῆ πάνω σὲ νέα γραμμὴ, τὴ γραμμὴ τοῦ καθα-

ροῦ ἰδεαλισμοῦ. Μὰ ἂν καὶ ἰδεαλιστής, δὲν εἶναι περισσότερο ἀπὸ τὸν Μπέρκλεϋ σολιψίστας. Ἡ περίφημη ἀντίθεση τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ μὴ-ἐγὼ ἀρχίζει ἀπὸ αὐτὸν καὶ εἶναι τὸ κλειδὶ ὄλου τοῦ συστήματός του. Θὰ μπορούσε νὰ νομισθῇ, ὅτι παραβαλλόμενο μὲ τὸν παλαιὸ ρεαλισμὸ ἦταν μιὰ διαστολή του χωρὶς διαφορὰ. Μὰ δὲν εἶναι ἔτσι: διότι σύμφωνα μὲ τὸ Φίχτε τὸ μὴ - ἐγὼ εἶναι ὑποκειμενικὸ στὴν προέλευσή του καὶ ἐδῶ βρίσκεται τὸ σημεῖο στὸ ὁποῖο ἀπομακρύνεται πολὺ ἀπὸ τὸ θεολογικὸ Ἰδεαλισμὸ τοῦ Μπέρκλεϋ: "Ὅχι πὼς Ἐγὼ δημιουργῶ τὸ μὴ - ἐγὼ. Τὸ παραδέχομαι μόνο ὡς ὄρο τῆς αὐτοσυνειδήσεώς μου — ἀξιοσημείωτο κατόρθωμα λογικῆς, μὰ μ' ὅλα ταῦτα ὄχι πιὸ θαυμάσιο ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος θὰ μπορούσαν νὰ προκύψουν ἀπὸ τὴν ἐνέργεια τῶν ἐξωτερικῶν καὶ τῶν ἐμφύτων γνώσεων—Τὸ πλάσμα αὐτὸ τῆς φαντασίας μου εἶναι κάπως ἀρκετὰ στερεὸ ὥστε νὰ γεννήσῃ ἓνα νέο αἰσθημα ἀντιστάσεως καὶ ὑποχωρήσεως, ρίχνοντας τὸ ἐγὼ πίσω στὸν ἑαυτὸ του καὶ φέρνοντας μαζί του τὴν ἐξήγηση τῆς ἐξωτερικῆς ἐκείνης ὠθήσεως, μὲ τὴν κατηγορία τῆς Αἰτιότητος τῆς ἴδιας του τῆς ἐνέργειας, ὡς οὐσίας καὶ ὕλης τῆς δοσοληψίας μεταξὺ τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ μὴ - ἐγὼ ὡς ἀλληλοεπιδράσεως καὶ ἀμοιβαιότητος. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο πετυχαίνομε τὴν πρώτη τριάδα: θέση, ἀντίθεση, σύνθεση καὶ ἀπὸ αὐτὴν μὲ μεγάλη σπατάλη εὐφυΐας, ὅλη ἡ σειρά τῶν μορφῶν τοῦ Κάντ, τῶν κατηγοριῶν καὶ τῶν ἰδιοτήτων, ἐξελίσσεται σὰν ἓνα συνεχόμενο σύστημα ἐπιστημονικῆς σκέψεως, ὑποτασσόμενο σὲ μιὰν ἀπλῆ ἀρχὴ — τὴν αὐτονόηση τοῦ ἐγὼ, ποὺ ἄλλοτε δέχεται ὄρια στὴν ἐνέργειά του καὶ ἄλλοτε τὰ ξεπερνᾷ.

Καταλαβαίνομε εὐκόλα ὅτι τὸ αὐτονοούμενο τοῦτο ἐγὼ, δὲν εἶναι οὔτε τοῦ Φίχτε, οὔτε τὸ ἐγὼ κανενὸς ἄλλου, ἀλλὰ μιὰ γενικὴ ἀρχή, βασικὰ ἡ ἴδια σὲ ὅλους. Θυμᾶται κανεὶς τὴν αὐτοσκεπτόμενη σκέψη τοῦ Ντεκάρτ, ἡ ὁποία ἐγγυᾶται τὴν πραγματικότητα τοῦ σύμπαντος. Μὰ μεταξὺ τῶν δυὸ ὑπάρχει ἡ μεγάλη τούτη διαφορὰ: ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Γάλλου μοιάζει μ' ἓνα κουτὶ τὸ ὁποῖο περιέχει ποικιλία ἀπὸ ἀνεξάρτητες ἰδέες, ποὺ πρόκειται χωριστὰ νὰ τίς μεταχειριστῇ κανεὶς καὶ νὰ τίς ἐξετάσῃ. Τοῦ Γερμανοῦ πάλι, εἶναι ἓνα κουτὶ, μὲ ἓνα τυλιγμένο ἐλατήριο μέσα

που μὲ τὸ τέντωμά του στρέφονται ὅλες οἱ ρόδες τῆς φιλοσοφικῆς μηχανῆς. Ἀπὸ τὴν ἐνέργεια τοῦ μὴ — Ἐγὼ πάνω στὸ ἐγώ, προκύπτει ὅλη ἡ φύση, ὅπως τὴν κατανοοῦμε. Ἀπὸ τὴν ἀντίδραση τοῦ ἐγὼ στὸ μὴ ἐγώ, ὅλη ἡ πνευματικότητα καὶ ἡ ἠθικότητα τοῦ ἀνθρώπου — ἡ ἠθικότητα ἐννοεῖται ὅτι περιλαμβάνει τὴν οἰκογενειακὴν, κοινωνικὴν, πολιτικὴν, παιδαγωγικὴν καὶ βιομηχανικὴν ὀργάνωσιν τῆς ζωῆς. — Ἡ τελικὴ αἰτία, τὸ παρορμητικὸν ἰδεῶδες τῆς ζωῆς εἶναι ἡ αὐτονόησις τοῦ ἐγώ. Ἐνῶ ὁλόκληρη ἡ ἀπορρόφησις μέσα εἰς τὴν προσωπικὴν τοῦ ἐνέργεια, τοῦ μὴ-ἐγώ τῆς φύσεως, ποὺ πρέπει νὰ πραγματοποιηθῆ μὲ τὴν τέλεια γνώσιν τοῦ πῶς εἶναι φτιαγμένο τὸ φυσικὸν σύμπαν, καταλήγει εἰς τέλεια ὑποταγὴν τῶν δυνάμεων τῆς εἰς τὴν ἀνθρώπινον θέλησιν. Μὰ μιὰ τέλεια κατανόησις τοῦ Ἀπόλυτου-ἐγώ, θὰ σήμαινε τὴν ἐκμηδένισίν του, διότι ὅπως εἶδαμε, ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἀντικειμενικοῦ καὶ ὑποκειμενικοῦ, εἶναι ὁ πραγματικὸς ὅρος τῆς συνειδήσεως, ἐκεῖνος χωρὶς τὸν ὁποῖον δὲ θὰ μπορούσε οὔτε ν' ἀρχίσῃ, οὔτε νὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ὑπάρχῃ. Γι' αὐτὸ ἡ πορεία πρέπει νὰ συνεχίζεται γιὰ πάντα καὶ ἡ ἀναγκαιότητα αὐτὴ ἐγγυᾶται τὴν αἰώνιον διάρκειαν τοῦ ἀνθρώπινου γένους — ὄχι τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς ὅπως τὴν εἶχεν ὀνειρευτῆ ὁ Κάντ, ἀφοῦ γιὰ τὸ Φίχτε ἡ Κατηγορικὴ Προστακτικὴ ἀπαιτεῖ μιὰ τελείωσιν πολὺ διαφορετικὴν ἀπὸ τὸ συνδυασμὸν ἐκεῖνον τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐτυχίας, ποὺ εἶχε ἱκανοποιήσει τὸ δάσκαλό του.

Καὶ ἡ αἰτία γιὰ τὴν ὁποῖαν ἐγένετο μέσα εἰς τὸν ἀπείρο χρόνον, δὲν εἶναι ὁ προσωπικὸς Θεός, ἀλλὰ ἡ ἠθικὴ ἐκείνη τάξις τοῦ κόσμου, τὴν ὁποῖαν ὁ Φίχτε θεωροῦσε ὡς τὸ μόνον ἀληθινὸ σκοπὸν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος. Ὅσο γιὰ τὴν ἀνθρώπινον ἀθανασία φαίνεται ὅτι εἰς τὴν ἀρχὴν τὴν παραδέχτηκε, μὰ ὕστερον τὴν ἀρνήθηκε, γιὰ νὰ δεχθῆ μιάν ἀπόκρουσιν ἐνωση μὲ τὴν θείαν.

Εἶχαμε πεῖ ὅτι ἡ ἠθικὴ δὲν ἦταν γιὰ τὸ Φίχτε ὅτι ἦταν γιὰ τὸ Κάντ — τὸ ὑψιστόν ἀγαθόν. Ὅμως ὡς μέσο πρὸς τὴν τελικὴν σύνθεσιν, ἡ ἠθικὴ τὸν ἐνδιέφερε πολὺ καὶ τὸ ἄριστον ἔργον του γράφηκε γι' αὐτὴν. Σὰν ὅρος αὐτοκατανοήσεως, τὸ ἀρχικὸν ἐγὼ προσωποποιεῖται εἰς πλῆθος ἀπὸ ἐλεύθερες ἀτομικότητες. Ὅπως ἀκριβῶς εἰς τὴν Στωϊκὴν φιλοσοφίαν, κάθε ἄτομον νοεῖται ὅτι

ἔχει ιδιαίτερο ἔργο νὰ ἐκτελέσῃ στήν πορεία τοῦ κόσμου. Καί τὸ Κράτος ὑπάρχει — θεωρητικὰ νὰ ποῦμε — γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀναγκαία ἀνεξαρτησία ὅλων τῶν πολιτῶν. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο καθένας πρέπει νὰ ἔχῃ τὸ δικαίωμα νὰ ἐργάζεται καὶ τὸ δικαίωμα νὰ παίρνῃ ἓνα μισθὸ μὲ τὸν ὁποῖο νὰ ζῇ. Ἔτσι ὁ Φίχτε παρουσιάζεται ὡς ὁ πρῶτος θεωρητικὸς τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ μέσα στήν ἱστορία τῆς Γερμανικῆς σκέψης.

Ἡ ἀξιοσημείωτη αὐτὴ πρόβλεψη πρέπει ἴσως νὰ ἀποδοθῇ μᾶλλον στὸ ὑπόδειγμα τῶν Ἑλλήνων Στωϊκῶν μὲ τὴν κομμουνιστικὴ τους οὐτοπία, πού εἶχεν ἐπιδράσει πάνω σ' ἓνα συγγενικὸ πνεῦμα, παρὰ σὲ κανένα προφητικὸ ὄραματισμὸ τοῦ ἐπόμενου αἰῶνα.

Ο ΣΕΛΙΓΚ

Ἡ Γερμανικὴ φιλοσοφία εἶναι γόνιμη σὲ ἀντιφάσεις. Καί τὸ πιὸ χτυπητὸ παράδειγμα τὸ ἔδωκε ἡ Θεωρία τῆς Γνώσεως τοῦ Φίχτε, πού ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἰδέα ἑνὸς ἀπρόσωπου ἐγώ, τραβᾷ ἓνα δρόμο μέσα στὸν ὁποῖο τὸ χωρὶς-ἐγώ, ἐγώ, ζητεῖ τὴν ἄρνησὶ του σὲ κάθε βῆμα καὶ προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν προσδοκία μιᾶς καταστροφῆς, πού θὰ ἦταν ἡ ἐκμηδένιση τῆς ἴδιας τῆς συνειδήσεως. Φαίνεται πράγματι ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ περιμένῃ κανεὶς ὥσπου νὰ περάσῃ ὁ χρόνος. Τὸ ἐγώ, ἢ ὅπως ὀνομάστηκε τώρα, τὸ *ὑποκείμενο*, εἶχεν ἀπορροφήσει κάθε πραγματικότητα, μόνο γιὰ νὰ βρῇ ὅτι τὸ ὑλικὸ σύμπαν ξαναφτιαγμένο ὡς ἀντικείμενο τῆς γνώσεως, ἦταν ἀπαράβατος ὅρος τῆς ὑπάρξεώς του. Καί στὸ ἀναμεταξὺ οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες, ἰδιαίτερος ἐκεῖνες πού ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἀνόργανη φύση, ἔμπαιναν σὲ μιὰν ἀπαράμιλλη σειρά θριάμβων ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Νεύτωνος.

Ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ συνδεθῇ μὲ αὐτές, ἀλιώτικα θὰ πάψῃ νὰ ὑπάρχῃ.

Τὸ ἔργο τῆς συμφιλίωσεως τὸ ἐπιχείρησε πρῶτος ὁ Φ. Οὐ-Σέλιγκ (Schelling 1775—1854), ἓνας Σουαβός, ὁ πρῶτος Νοτιο-γερμανὸς πού ἀπόκτησε φήμη στήν *Καθαρὴ Φιλοσοφία*.

Ἀφοῦ σπούδασε στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Tübingen, ἔκαμε νέος ἀκόμη σειρά ἐγκυκλοπαιδικῶν σπουδῶν καὶ ἄρχισε νὰ

συγγραφή δεκαεννιά χρονῶ, καταλαμβάνοντας μετὰ 4 χρόνια μιὰν ἔδρα στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἰένας. Περιπλανώμενος ἀπὸ τὸ ἓνα Πανεπιστήμιο στὸ ἄλλο καὶ προβάλλοντας νέες ἰδέες κάθε φορὰ πὺ ἀλλάζε διαμονή, ὁ νεαρὸς τυχοδιώκτης ἔπαυσε νὰ δημοσιεύη μετὰ τὸ 1813 καὶ σιώπησε. Τὸ 1841 ὅμως πρωτοστάτησε στὸ Βερολίνο ὡς πρωταγωνιστὴς ἑνὸς ἀντιδραστικοῦ ρεύματος, τὸ ὁποῖο πραγματικὰ ἀρνιόταν τὸ νατουραλιστικὸ πανθεῖσμό, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὁ Σέλιγκ εἶχεν ἀποκτήσει τὴν προηγούμενη φήμη του. Ἀπέτυχε ὅμως ὀλίγελα στὴν ἀπόπειρα τούτη, πὺ πέντε χρόνια μετὰ τὴν ἑναρξή της ἐγκαταλείφθηκε.

Ὁ Lewes πὺ εἶδε τὸ Σέλιγκ στὰ φεράματά του, τὸν περιγράφει ὡς τόσο ἀξιοσημεῖωτο ἄνθρωπο, ὅσο ἦταν ὁ Σωκράτης. Οἱ θαυμαστὲς του τὸν ὀνόμαζαν νεώτερο Πλάτωνα, δὲν εἶχε ὅμως τίποτα ἀπὸ τὴ βαθειὰ ἠθικὴ θέρη, πὺ χαρακτήριζε τοὺς δυὸ ἐκείνους. Μὰ βέβαια γιὰ τὸ ἔργο, πὺ πραγματικὰ ἔκανε δὲ χρειαζόταν ἠθικότητα. Τὸ ἔργο αὐτὸ γιὰ νὰ μεταχειριστῶ τὴ φράση τοῦ συμφοιτητῆ του Ἐγγελου, ἦταν νὰ ἐξυψώση τὴ φιλοσοφία στὴν ἀνώτατη περιωπή της, περνῶντας τὴν ἀπὸ τὸν ὑποκειμενικὸ μοραλισμὸ τοῦ 18ου αἰῶνα, στὴν παμπεριεκτικὴ συστηματοποίηση τοῦ 19ου.

Ὁ Σέλιγκ ἄρχισεν ὡς μαθητὴς τοῦ Φίχτε, μὰ ταυτοχρόνως ἐπηρεάστηκε κι ἀπὸ τὸ Σπινόζα, πὺ ἡ φήμη του ὄλο καὶ ἀπλωνόταν μέσα στὴν τελευταία γενεὰ στὴ Γερμανία, δυναμωμένη κάπως καὶ ἀπὸ τὶς ἰδέες τοῦ Μπροῦνο, πὺ ἄρχισαν πάλι νὰ ἔχουν πέραση.

Ἡ διδασκαλία τους χρησίμεψε νὰ κἀνη τὸν μόλις φαινόμενο πανθεῖσμό τοῦ Φίχτε πὺ σαφῆ, ἐνῶ οἱ μεγάλες σύγχρονες ἀνακαλύψεις, προκάλεσαν νέο ἐνδιαφέρον πρὸς στὴ μελέτη τῆς φύσεως, τὴν ὁποία ὁ Φίχτε διαφοροτικὰ ἀπὸ τὸν Κἀντ εἶχε ὑποβιβάσει, ὑποτάζοντάς τὴν αὐστηρὰ στὴν ἠθικὴ ἐξυπηρέτηση τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν ἤθελεν ἐξελικτικὰ νὰ βγάλη τὴν ἰδέα μιᾶς καμήλας ἀπὸ τὴν ἠθικὴ του συνείδηση, ἡ ἐργασία αὐτὴ δὲν ἀπαιτοῦσε πολλὰ χρόνια, μὰ μόνο μερικῶν λεπτῶν σκέψη :

Νὰ ἔτσι ἄς ποῦμε : ἡ ἠθικὴ ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρωπότητας εἶχεν ἀνάγκη ἀπὸ τὴ συνεργασία μιᾶς φυλῆς σὰν τοὺς Σημίτες.

Γιὰ νὰ σχηματιστῆ ὁ χαρακτῆρας τους χρειαζόταν μακροχρόνια διαμονή στίς Ἀραβικές ἐρήμους. Μὰ τέτοιοι νομάδες θὰ εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ ἓνα βοηθητικὸ ζῶο μὲ μακριὰ σκέλη καὶ λαιμό, μὲ στομάχι πού ν' ἀποταμιεύη τὸ νερό, μὲ καμπούρα, κ.λ.π. ὅπερ ἔδει δεῖξαι. Ὁ Σέλιγκ ἄρχισεν ἐπίσης νὰ ἐξηγῆ τὸν ὕλικὸ κόσμον, ὅτι εἶναι προετοιμασία γιὰ τὸν πνευματικόν, μόνο πού δὲ μεταχειρίζοταν τὴ μέθοδο τῆς τελολογικῆς προσαρμογῆς, ἀλλὰ μιὰ μέθοδο φανταστικῆς μᾶλλον ἀναλογίας. Ὅπως ἡ ἐξέλιξις τοῦ αὐτοσυνειδήτου λογικοῦ ἐπρόκυψε ἀπὸ μιὰ τριπλῆ κίνηση τῆς θέσης, ἀντίθεσης καὶ σύνθεσης, ἔτσι μιὰ παράλληλη μέθοδος ἔπρεπε νὰ ἀνακαλυφτῆ γιὰ τὴν πορεία πρὸς μιὰ συνείδηση, πού ὑποτίθεται ὅτι θὰ παρουσιαστῆ στὴν ἐνόργανη καὶ τὴν ἀνόργανη φύση.

Ἡ βασικὴ ἰδέα τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ πόλωση— ἀντίθετες δυνάμεις, ἐνώνονται ἐξουδετερώνοντας ἢ μιὰ τὴν ἄλλη καὶ ἔπειτα χωρίζονται γιὰ νὰ ξαναενωθοῦν σ' ἓνα ἀνώτερο στάδιο ἐξελίξεως. — Ἐτσι ἡ ἑλξή καὶ ἡ ἀπόθρησις, — πού παρουσιάζονται ὡς χῶρος καὶ χρόνος — μὲ τὴ σύνθεσή τους σχηματίζουν τὴν ὕλη, ὁ μαγνητισμὸς καὶ ὁ ἠλεκτρισμὸς παράγουν χημικὴ συγγένεια, ἡ ζωὴ προκύπτει ἀπὸ μιὰ τριάδα ἀνοργάνων δυνάμεων, στὴν ἴδια τὴ ζωὴ, ἡ παραγωγικότητα καὶ ἡ ἐρεθιστικότητα γεννοῦν τὴν αἰσθαντικότητα. Ἡ σειρά τῶν ὄρων ἔκανε μικρὴ διαφορὰ ἀν ὑπάρχη διαφορὰ.

Ὅταν πολὺ ἀργότερα ἔκαναν μαγνήτη τὸ σίδηρο μὲ τὸ ἠλεκτρικὸ ρεῦμα, ὁ Σέλιγκ ἀξίωσε γιὰ τὸν ἑαυτό του τὴν τιμὴν ὅτι πρόβλεψε τὴν ἀνακάλυψη αὐτῆ, ἀν καὶ εἶχε βάλει τὸ μαγνητισμὸ μπροστὰ ἀπὸ τὸν ἠλεκτρισμό.

Κατοπιν προσπάθησε νὰ συνθέσῃ μιὰ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας. Αὐτὴ περιέχεται μὲ πολλὰ ἄλλα μαζί, κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο **Σύστημα Ὑπερβατικοῦ Ἰδεαλισμοῦ** (1809), μέσα στὸ ἀρτιώτερο ἀπὸ τὰ λογοτεχνικὰ ἔργα τοῦ Σέλιγκ. Ἡ Ἱστορία σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη πού ἀναπτύσσεται ἐδῶ, εἶναι ἡ βαθμιαία αὐτοαποκάλυψη τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ Ἀπολύτου, μέσα στὸν ὅποιο ἡ Φύσις καὶ τὸ Πνεῦμα ἐνώνονται καὶ ταυτίζονται. Ὁ Θεὸς αὐτὸς ποτὲ δὲν εἶναι, οὔτε μπορεῖ νὰ εἶναι, μὰ πάντα πρόκειται νὰ εἶναι.

Ὡστόσο τὸ ὕψιστο ἰδεῶδες δὲν εἶναι ἢ διαρκῶς αὐξανόμενη ἐκείνη κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὴ φύση, πὺν ὄραματίστηκε ὁ Φίχτε, ἀλλὰ ὁ συμβιβασμός τους ὅπως τὸν πετυχαίνει ἢ Τέχνη. Διότι ὅπως ἀκριβῶς ἡ φυσικὴ φιλοσοφία ἔφερεν ἕνα στοιχεῖο συνειδήσεως μέσα στὸν ὑλικὸ κόσμο, ἔτσι καὶ ἡ αἰσθητικὴ παραδέχεται ἕνα ἀντίστοιχο στοιχεῖο ὑποσυνείδητης δημιουργίας στὰ ἔξοχα ἔργα τῆς καλλιτεχνικῆς μεγαλοφυΐας, ὅπου τὸ πνεῦμα φτάνει τὴν ὑψηλότετη καὶ ἀριστη ἐπίδοσή του. Ἐδῶ ὁ Σέλιγκ παρουσιάζεται ὡς ὁ φιλόσοφος τοῦ Ρωμαντισμοῦ, τοῦ κινήματος ἐκείνου, πὺν χαρακτηρίζει τὴ Γερμανικὴ σκέψη ἀπὸ τὸ 1795 ὡς τὸ 1805 καὶ τὸ ὁποῖο μᾶς ἔγινε γνωστὸ ξεθωριασμένο καὶ ἀδύναμο ἀπὸ μιὰ τάξη τῆς Ἀγγλικῆς κοινωνίας μετὰ ἕνα αἰῶνα σχεδόν.

Ἀρχίζοντας ἀπὸ μιὰ βαθύτερη κατανόηση τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ἡ κίνηση αὐτὴ ἐξελίχτηκε γρήγορα σὲ νέα ἐκτίμηση τοῦ μεσαιωνικοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, πὺν κατὰ λάθος ὑπόθεσαν πολλοὶ ὅτι εἶχε δώσει εὐρύτερο στάδιο στὴν ἀτομικότητα, ἀπὸ τὸ νεώτερο πολιτισμό. Ἐπειτα προχώρησε στὴν ἀναζήτηση πηγῶν ὄλο καὶ διαφορετικῶν, ἐνθουσιασμοῦ ἢ ἀναψυχῆς, σ' ὀλόκληρη τὴν ἱστορία, τὴν τέχνη καὶ τὴ λογοτεχνία, περασμένων ἐποχῶν καὶ νέων καὶ τέλος ξεχώρισε τὴ θρησκεία σὰν ἕνα στοιχεῖο πὺν ζωογονεῖ τὰ πάντα.

Εἶναι ἀρκετὰ περίεργο ὅτι ὁ Φίχτε παραδέχτηκε τὸν ὑπερβατικὸ Ἰδεαλισμό, ὡς ὀρθόδοξη ἀνάπτυξη τῆς φιλοσοφίας του. Ἡ σύνθεσή του ὁμως φαίνεται, ὅτι εἶχε δώσει στὸ Σέλιγκ τὴ συναίσθηση τῆς δικῆς του ἀνεξαρτησίας. Ὑστερα ἀπὸ λίγο ὄρισε τὴ νέα ἀποψη ὡς φιλοσοφία τῆς *Ταυτότητας* ἢ τοῦ *Ἀδιαφόρου*.

Ἡ Φύση καὶ τὸ Πνεῦμα, ὅπως ἡ Σκέψη καὶ ἡ Ἐκταση τοῦ Σπινόζα, ἦταν ἐντελῶς τὰ ἴδια καὶ ἐντελῶς ἕνα, δηλαδὴ στὴν ὀλότητά τους ἢ μέσα στὸ Ἀπόλυτο. Διότι ἂν μελετηθοῦν ὡς ἐμφανίσεις, θὰ μπορούσαν νὰ παρουσιάσουν ποσοτικὲς διαφορὲς, πὺν προσδιορίζονται ἀπὸ τὴν ποικίλλουσα ὑπεροχὴ τῆς ἀντικειμενικῆς, ἢ τῆς ὑποκειμενικῆς πλευρᾶς. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ὁ Σέλιγκ μπόρεσε νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ φανταστικὸ οἰκοδό-

μημά του τῶν δυνάμεων καὶ τῶν μορφῶν τῆς φύσεως σὲ διαδοχικὲς τριάδες μὲ νέα ὀνόματα. Ἡ οὐσιώδης ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ Φίχτε, ὁ ὁποῖος ἀπέρριπτε τὴ φιλοσοφία τῆς Ταυτότητας μὲ ἀπροκάλυπτη περιφρόνηση, ἦταν ὅτι πρακτικῶς δὲν παραδεχόταν τὴν ἰδέα αἰωνίας προόδου στὴ διαρκῶς αὐξάνουσα κυριότητα τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὴ φύση. Μὰ στὸ πείσμα ὅλων τῶν δυσφημιστῶν ὁ δάσκαλος σιωπηλὰ ἀκολούθησε τὴν ἐξέλιξη τοῦ πρώην μαθητῆ του πρὸς τὴ διεύθυνση ἑνὸς πανθειστικῶν μονισμοῦ. Στὰ ἐπόμενα συγγράμματά του παρουσιάζει τὸ Θεὸ ὄχι ὡς τὴν ἠθικὴ τάξη τοῦ κόσμου, μὰ ὅπως ὁ Σπινόζα, ὡς τὸ αἰώνιο ὄν τοῦ κόσμου, πὺν ἡ γνώση τοῦ ἀνθρώπου ἀντικατρεφτίζει τὴν εἰκόνα του

Στὸ τέλος κι οἱ δύο φιλόσοφοι παραδέχτηκαν τὶς χριστιανικὲς διδασκαλίες, τῆς Πτώσεως, τῆς Ἐνσαρκώσεως καὶ τῆς Τριάδος, ὡς μυθικὰ σύμβολα μιᾶς αἰωνίας πορείας, στὴν ὁποία ὁ Θεός, ἀφοῦ ἀποξενωθῆ ἀπὸ τὸν ἑαυτό του μέσα στὸ ὑλικὸ σύμπαν, ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτόν, μέσα στὴν ἀνθρώπινη συνείδηση, πὺν τὸν ταυτίζει μὲ τὸ Ἀπόλυτο. Ἀντὶ τῆς κάπως ἀπότομης αὐτῆς μεθόδου : τῆς θέσεως, ἀντιθέσεως, ἀρνήσεως καὶ ἐπιβεβαιώσεως, πὺν εἶναι γνωστὲς ὡς Θέσις, Ἀντίθεσις καὶ Σύνθεσις, ἔχομε ἐδῶ τὴν πιὸ ρευστὴ πορεία, μιᾶς ἐλικοειδοῦς κινήσεως, πὺν ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὸν ἑαυτό της καὶ ἐπιστρέφει στὸν ἑαυτό της. Καὶ αὐτὴ ἦταν προορισμένη νὰ γίνῃ ἡ πραγματικὴ κυρία πηγὴ τοῦ συστήματος, πὺν θὰ μελετήσωμε παρακάτω.

Ο ΕΓΓΕΛΟΣ

Ὁ Γ. Οὐ. Φ. Ἐγγελος, (Hegel 1770—1831), πὺν κατὰ τὴ γνώμη μερικῶν καλῶν κριτικῶν εἶναι ὁ μέγιστος φιλόσοφος τῆς Γερμανίας, ἦταν ὅπως ὁ Σέλιγκ, Σουαβὸς καὶ συνδέθηκε στενὰ μὲ τὸ νεώτερο σύγχρονό του, πρῶτα στὸ Tübingen καὶ ἔπειτα στὴν Ἰένα, ὅπου οἱ δύο φίλοι ἀπὸ κοινῶν διηύθυναν μιὰ φιλοσοφικὴ ἐπιθεώρηση. Σιγὰ σιγὰ ὅμως χωρίστηκαν. Ὁ Ἐγγελος ἦταν ὄχι ρομαντικός, ἀλλὰ κλασικός, ὄχι νατουραλιστής, ἀλλὰ οὐμανιστής. Ἐπηρεασμένος πολὺ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ σκέψη καὶ